

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ПРОБЛЕМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Продовольча безпека, що представляє собою першорядну основу благополуччя, науково-технічного розвитку й незалежності кожної держави, залишається однією з довічних світових проблем, що не втратила актуальності й в XXI столітті. Специфіка даної проблеми така, що рішення її визначається різними аспектами світового розвитку: від економічних і політичних - до соціокультурних і етносоціальних, причому головна роль серед них належить загальному розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

Будучи найважливішою складовою частиною державної політики, продовольча безпека торкається різнобічних аспектів життєдіяльності окремої людини, домогосподарства, села, міста, області й держави в цілому. Тут переплітаються вузлові проблеми макроекономічного росту й розвитку з питаннями розвитку економіки країни, регіону, муніципального утворення. Забезпечення продовольчої безпеки сприяє стійкому соціальному клімату в суспільстві, оскільки відсутність продовольства в регіонах може викликати невдоволення населення, що дозволяє вважати продовольчу безпеку найважливішим структурним елементом, що забезпечує економічну й, у цілому, національну безпеку країни.

Тому лише формування та забезпечення потужної системи продовольчої безпеки на всіх рівнях (національному, регіональному, соціальних груп, домашніх господарств, окремої людини) дасть можливість уникнути можливих негативних наслідків відкритості національної економіки, забезпечити продовольчу незалежність держави, підвищити добробут і якість життя населення.

Аналіз досліджень та публікацій. Питаннями розробки і розвитку концепції продовольчої безпеки займалися ще класики економічної теорії А. Сміт, Т. Мальтус, Д. Рікардо, К. Маркс, П. Ерліх, А. Маслоу, В. Парето та ін. Окреслені ними традиційні підходи до забезпечення продовольчої безпеки були пов'язані з акцентуванням на двох основних елементах: власному виробництві необхідних обсягів продовольства й створенні (підтримці) адекватних резервів.

Подальший свій розвиток проблема продовольчого забезпечення одержала у працях Н. Кондратьєва, А. Чаянова, Н. Бухаріна та ін.

Однак у другій половині XX ст. відбулося переосмислення концепції продовольчої безпеки, підвалини якої становила необхідність економічної доступності продовольства. Серед авторів такого підходу треба відзначити таких учених як Л. Сен, Дж. Конуел, Е. Барбер, Дж. Маделей.

В 60-х рр. минулого століття взаємозв'язок споживання з виробництвом, встановлення оптимальних пропорцій між виробництвом і споживанням досліджувалися в роботах В.Ф. Майєра, В.М. Рутгайзера.

Наприкінці 1990-х рр. експертами ООН було обґрунтовано положення про те, що продовольча безпека є невід'ємним елементом якості життя населення [12].

Істотний внесок у розробку загальнотеоретичних основ національної й економічної безпеки внесли сучасні економісти Л.І. Абалкін, А.Г. Гранберг, А.Л. Ілларіонов, В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова та ін. [1, 11].

Незважаючи на багатоаспектність теоретико-методологічних підходів до поняття продовольчої безпеки в офіційних міжнародних документах, сучасна вітчизняна наука й практика, на жаль, дотепер не адаптували їх «рамкові» принципи й підходи стосовно до конкретних умов трансформаційної національної економіки. На сьогодні відсутні

загально визнані визначення сутності продовольчої безпеки, її ролі у захисті держави від соціально-політичних вибухів та відтворенні людського потенціалу.

Мета статті – аналіз науково-методичних засад дослідження продовольчої безпеки як важливого критерію економічного зростання, визначення сутності цієї дефініції, кола суб'єктів її забезпечення та середовища формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття безпеки в усьому різноманітті її специфікацій (національна, економічна, продовольча, військова, технологічна, екологічна) належить до числа тих, які, з одного боку, всім інтуїтивно зрозумілі, а з іншого – важко визначаються в досить коректній та вичерпній формі. Однак саме коректне та вичерпне визначення кожної з різновидів цієї дефініції суттєво впливає на формування адекватної політики у відповідній сфері.

Дослідження показали, що проблематика безпеки стала займати важливе місце в системі соціально-економічного знання ще із середини ХХ ст. і на даний момент сформовані наукові традиції дослідження особистості, суспільства, держави через призму різних аспектів безпеки їхнього розвитку.

Так, у ХХ ст. сформувалася структурно-функціональна інтерпретація соціальної безпеки як соціальної згоди (Е. Дюркгейм), функціональної єдності (Р. Мертон), особливого виду «соціальності» (Ф. Теніс), особливої сфери інтерсуб'єктивності (Е. Гуссерль, А. Шюц, Ф. Поллак, М. Хоркхаймер) [16].

Принципове методологічне значення для інтерпретації проблем безпеки має первинність аналізу соціокультурних факторів у соціально-історичному контексті аналізованих соціально-економічних ситуацій і фактів (М. Вебер). Активний розвиток одержали розробки безпеки теоретико-методологічного рівня в умовах прискороного розвитку суспільних процесів постіндустріального й інформаційного суспільства (Т. Парсонс, К. Поппер, Е. Гідденс, А. Турен, П. Бурдьє та ін.) [7, 10].

Не можна не визнавати, що категорія «безпека» і пов'язані з нею поняття є, як і раніше, одними із найбільш суперечливих в економіці, соціології, філософії, політичній теорії й теорії міжнародних відносин. Залежно від концептуальних та політико-ідеологічних переваг того чи іншого вченого підходи до трактування цього поняття сильно різняться.

У багатьох традиційних суспільствознавчих парадигмах безпека визначається в сууго спростовувальному плані – як відсутність небезпек або здатність суб'єкта ефективно зустріти й запобігти потенційним загрозам. Безпека – це одночасно й межі допустимого, і можливість повернути систему в стан стабільного, стійкого розвитку [4].

Всупереч цьому представники скандинавської школи світових досліджень пропонують визначати безпеку як громадський порядок, що забезпечує не тільки захищеність соціуму, але й умови, що сприяють найбільш повному розкриттю творчих здібностей індивіда, соціальних груп, етносів, конфесій та ін. [15].

Однак подібні трактування безпеки поки що становлять очевидну меншість. Панування традиційних версій перешкоджає вкоріненню цих поглядів і продовжує життя застарілим (тобто спростовувальним) визначенням поняття «безпека» [2].

В останній третині ХХ ст. отримали нове звучання проблеми безпеки й у вітчизняній науці. Так, наприклад, Б.А. Кормич розглядає соціальну безпеку через призму глобальних змін [8].

Особливий внесок у розробку загальнотеоретичних і методологічних основ аналізу проблем безпеки внесли В.П. Горбулін та А.Б. Качинський, що пропонують нову парадигму розуміння даного феномена в контексті геокультурного підходу [6].

Виявляється актуальним, на наш погляд, і звернення до безпеки в контексті людського розвитку. Проблеми безпосередньо людини при цьому розглядаються в рамках соціальної безпеки [9].

Підсумовуючи вище наведене, можна констатувати, що категорія «безпека» є загальноісторичною й загальносоціальною, що охоплює всю історію й все майбутнє

людства, має визначальне значення для існування, як окремої особистості, так і соціальних спільнот будь-якого рівня.

Сутність цієї категорії слід розуміти як стан захищеності життєво важливих інтересів соціума від внутрішніх і зовнішніх загроз. При цьому вважаємо принципово важливим на перше місце поставити наявність конкретних небезпек, загроз, ризиків і викликів для цілей, ідеалів і цінностей людини, її інтересів.

Останнє не лише зумовлює виникнення феномену «безпеки», а й дозволяє трактувати її головну специфікацію – національну безпеку – як сукупність актуальних факторів, що забезпечують сприятливі умови для розвитку України, життєздатності держави й досягнення національної мети, соціального ідеалу – благополуччя всіх громадян і родин; доцільність розвитку й збереження фундаментальних цінностей і традицій народу України; нормальних відносин особистості й держави; здатність ефективно переборювати будь-які зовнішні загрози керуючись своїми національними інтересами [14].

Одним з найважливіших соціально-економічних аспектів національної безпеки сучасної України була й залишається продовольча безпека. Дефіцит продовольчого забезпечення переслідував Україну протягом усього періоду її радянської історії. Оскільки від забезпечення населення продовольством у фізіологічному розумінні залежить життєдіяльність останнього, продовольча безпека становить одну з ключових ланок підтримки національної безпеки.

Первісно зміст поняття продовольчої безпеки зводився винятково до питань функціонування сільського господарства й продовольчої незалежності. Однак, сьогодні очевидно, що розглянута проблема є не стільки аграрно-виробничою, скільки соціально-економічною, аналіз якої можливий тільки на стику різних наук, що дозволяє вийти на новий рівень сприйняття й узагальнення економічних, історичних і соціальних процесів. Адже, стійкий розвиток АПК і, особливо, сільського господарства – вирішальна умова не тільки нарощування і якісного поліпшення продовольчих ресурсів при зниженні витрат, але й прогресивного розвитку економіки, натомість стагнація аграрного сектора є серйозною загрозою національній безпеці України в сфері економіки. У тому числі загрозами є прямі або непрямі втрати, пов'язані з руйнуванням складових системи АПК та інших забезпечуючих галузей, оплата імпорту продовольчих товарів і засобів виробництва та ін. У той же час, сільське господарство є дотованою галуззю, тому її економічний стан багато в чому буде визначатися державною (бюджетною) підтримкою, розмір якої залежить від можливостей державного бюджету й місцевих бюджетів, обумовлених рівнем податкових надходжень від підприємств, в основному виробничої сфери.

У найбільш загальному й універсальному змісті продовольча безпека формується як певний вектор руху будь-якої національної продовольчої системи до свого ідеального (нормативного) стану. Якщо провести паралель із медициною, стан продовольчої безпеки може бути уподібнений стану абсолютно здорової людини, тоді як специфічні для кожної країни загрози цієї безпеки формують своєрідну симптоматику «захворювання», що вимагає своїх особливих методів лікування.

Як суб'єкти продовольчої безпеки виступають:

- держава, що виконує функції в продовольчій сфері за допомогою органів законодавчої, виконавчої й судової гілок влади;
- господарюючі суб'єкти (насамперед підприємства АПК);
- населення в цілому й окрема особистість людини як основні споживачі продовольства.

Об'єктом продовольчої безпеки є сфера відтворення продовольства, що виступає як підґрунтя формування мінімальних стандартів у системі забезпечення необхідного життєвого рівня.

Аналіз наведених у [3, 5, 17] трактувань поняття «продовольча безпека» вітчизняними науковцями дає підстави щодо наступних пропозицій. На думку автора, у

ньому в обов'язковому порядку повинні знайти відображення відповідальність держави за забезпечення продовольчої безпеки країни, рівня науково обґрунтованих норм харчування для підтримки здоров'я населення; економічна й фізична доступність необхідного рівня споживання продовольства; якість продовольства; джерела резерву покриття потреб в продовольстві. Що ж стосується самих суб'єктів продовольчої безпеки, то до них слід віднести світове співтовариство в цілому, окрему державу, конкретний регіон і кожного його громадянина, що має право на підтримку свого існування.

Система забезпечення національної продовольчої безпеки ґрунтується на багаторівневому аналізі продовольчого забезпечення стосовно: до людства в цілому (світовий або глобальний рівень); до окремих країн (національний рівень); до адміністративних одиниць (регіональний рівень); до соціальних груп (груповий рівень); до сім'ї (рівень домашнього господарства); до окремої людини (індивідуальний рівень) і охоплює всі етапи відтворювального процесу, включаючи виробництво, обмін, розподіл і споживання продовольства, а також створення продовольчого резерву й систему зовнішньоекономічних зв'язків. Як головна мета продовольчої безпеки виступає поліпшення здоров'я й підвищення якості життя населення, що досягається шляхом виробництва й споживання в достатній кількості якісних і доступних для населення продуктів харчування.

Продовольча безпека нації є найважливішою умовою суверенітету держави, стабільності її внутрішньої політики, збереження здоров'я її громадян тощо.

Прогностична, виважена політика у сфері забезпечення продовольчої безпеки сприятиме формуванню та реалізації таких національних інтересів держави:

- забезпечення необхідного рівня власного виробництва продуктів харчування (в об'єктивно можливих межах), яке варто розглядати, з одного боку, як реалізацію потреби в захисті внутрішнього продовольчого ринку від проникнення неякісної продукції, з іншого, як необхідну умову забезпечення доходів сільського населення, раціонального використання виробничих потужностей вітчизняної переробної промисловості;

- постійне відновлення й поповнення державного продовольчого резерву незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх негативних факторів;

- постійний контроль відповідності якості як вироблених в країні, так і імпортованих реалізованих продуктів харчування державним стандартам і якість безпеки харчових продуктів;

- створення ефективної системи управління аграрним сектором на всіх рівнях, збереження досягнутого обсягу й розширення виробництва конкурентоспроможної продовольчої продукції з орієнтацією на експорт, а також проведення єдиної науково-технологічної політики в продовольчому комплексі.

Висновки. У сучасних умовах продовольча безпека переросла в самостійний науково-практичний напрям, що потребує формування й швидкого розвитку в локальних, національних і світових масштабах. У результаті перевертання всього світоустрою в ХХ столітті, який змінив підхід до вивчення економічних явищ, акценти в даній сфері змістилися у бік безпеки людини, відтворення людського потенціалу.

Таким чином, продовольча безпека передбачає надійне й безперервне забезпечення всіх верств населення якісними продуктами харчування переважно власного виробництва за прийнятими фізіологічними нормами, економічну й фізичну доступність продовольства й гарантію збереження даних положень у майбутньому й у форс-мажорних ситуаціях.

Проведений аналіз підходів щодо трактування поняття «продовольча безпека» дозволив окреслити коло суб'єктів продовольчої безпеки, яке включає не лише державу, господарюючі суб'єкти (насамперед, підприємства АПК), населення в цілому, а й світове співтовариство, конкретний регіон і кожного громадянина, який має право на підтримку свого існування.

Зазначимо, що з позицій нормативної теорії сутність поняття «продовольча безпека

регіону» принципово відрізняється від аналогічного поняття на рівні країни. Під продовольчою безпекою будь-якого регіону розуміється такий стан його економіки, при якому існують умови, і є налагоджений механізм задоволення потреб населення в основних продуктах харчування відповідно до платоспроможного попиту.

Анотація

Досліджено проблему формування та забезпечення продовольчої безпеки, а саме теоретико-методологічний її аспект. На основі вивчення генезису розвитку проблематики безпеки та існуючих підходів вітчизняних і зарубіжних фахівців до трактування продовольчої безпеки визначено сутність цієї категорії. Досліджено систему багаторівневого забезпечення національної продовольчої безпеки.

Ключові слова: національна безпека, продовольча безпека, фактори забезпечення, система забезпечення, суб'єкти продовольчої безпеки.

Аннотация

Исследовано проблему формирования и обеспечения продовольственной безопасности, а именно теоретико-методологический ее аспект. На основе изучения генезиса развития проблематики безопасности и существующих подходов отечественных и зарубежных специалистов к трактовке продовольственной безопасности определена сущность этой категории. Исследовано систему многоуровневого обеспечения национальной продовольственной безопасности.

Ключевые слова: национальная безопасность, продовольственная безопасность, факторы обеспечения, система обеспечения, субъекты продовольственной безопасности.

Annotation

Is investigated the problem of forming and ensuring food security, namely theoretical and methodological aspects. Is defined the essence of this category, based on the study of genesis of the development of security problems and existing approaches of domestic and foreign experts to the interpretation of food security. Is investigated the system of many-tiered ensuring of national food security.

Keywords: national security, food security, factors of ensuring, system of ensuring, subjects of food security.

Список використаних джерел:

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. - №12. – С. 5.
2. Белов О. Ф. Економічна безпека в стратегії реформ / О.Ф. Белов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/belov/6>.
3. Белянський С. Международная экономическая взаимосвязь и взаимозависимость: проблемы, тенденции / С. Белянський // Экономика Украины. – 1994. - № 9. – С.78-83.
4. Бизнес: оксфордский толковый словарь: Англо-русский: Свыше 4000 понятий. – М.: Издательство «Прогресс-Академия», Издательство РГГУ. - 1995. – 752 с.
5. Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ / А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кінах, В. Семіноженко – К: Знання України. – 2002. – 336 с.
6. Горбулін В. П. Приоритетність національних інтересів у світлі стратегії національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський // Стратегічна панорама. – 2005. - № 3. – С. 18-27.
7. Коженювські Л. Управління безпекою / Л. Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2004. - № 1 (31). – С. 147 – 154.
8. Кормич Б. А. Правовий зміст поняття «національна безпека» / Б. А. Кормич // Митна справа. – 2003. – № 1. – С. 116-123.

9. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях / В. А. Ліпкан, О. С. Ліпка, О. О. Яковенко – К.: Текст, 2006. – 256 с.
10. Миценко І. М. Організаційно-економічний механізм регулювання безпеки життєдіяльності: дисс. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук / І. М. Миценко – Донецьк, 2004. - 455с.
11. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін. // За ред. Геєця В.М.: Мон-я. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
12. Мочерний С. Національний та економічний суверенітет країни / С. Мочерний // Економіка України. – 2005. - № 10. – С. 4-13.
13. Муханова Е. Б. Из истории экономической мысли (Сборник) / Е. Б. Муханова, В. Е. Маневич, М. В. Чиркунова – М.: Знание, 1990. – 64 с.
14. Національна безпека України. 1994-1996рр. Під. Ред. Белова О.Ф., Бінька І.Ф., Пиріжкова С.І., Рубанця М.Л. // Електронний ресурс – режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/otch/roz15.htm>
15. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Райзберг Б.А., Лозовський Л.Ш., Стародубцев Є.Б. – М.: ИНФРА_М, 1996. – 496 с.
16. Шкарлет С. М. Еволюція категорії „безпека” у науковому та економічному середовищі / С. М. Шкарлет // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. - №6(73). – С. 6-12.
17. Щербань В. П. Економічні і соціально-економічні основи формування та розвитку продовольчої безпеки в Україні: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. докт. екон. наук / В. П. Щербань - Суми, 2004. – 36 с.